

Posudek disertační práce Mgr. Martiny Spěváčkové

Synonymie ve vyjadřování žáků základní školy

Mgr. Martina Spěváčková si zvolila za téma své disertační práce v oboru Teorie vzdělávání centrální téma komunikační a slohové výchovy, totiž využívání synonymie v projevu žáků.

Vyšla přitom z otázky, zda žáci ZŠ dovedou funkčně využívat synonymie poskytované lexikálním systémem češtiny a tuto otázku průběžně sledovala. Stranou ponechala synonymii/variantnost ostatní (to mohla konstatovat hned v úvodu práce), pracovala pouze se synonymií lexikální.

Při výzkumu synonymie v žákovských textech bylo využito důkladné studium odborné bohemistické literatury, jehož výsledky byly shrnuty v 3. kapitole, jež následovala po úvodu a kapitole informující o postupu a metodách zkoumání, seznamující s výzkumným vzorkem lexikálního materiálu i žáků, rozčleněném podle ročníků a užitých slohových útvarů (těm však byla věnována v práci pozornost jen zcela okrajově). Třebaže šlo jen o výzkumnou sondu s malým počtem žáků, celkový počet sledovaných lexikálních jednotek v jejich pracích byl úctyhodný (přes 7 tisíc). Vlastnímu výzkumu předcházel předvýzkum, jehož výsledků využila při formování cílů a hypotéz výzkumu.

V této (2.) kapitole se popisuje i postup vedoucí k vytvoření synonymických řad a způsob práce s nimi (třídění podle různých hledisk: slovnědruhového, uplatnění paradigmatického vztahu, z hlediska sémantického, úplné a částečné synonymie, z hlediska příznakovosti, nejen stylové (k ní ne zcela právem se řadí i příslušnost k jazykovému útvaru, např. k obecné češtině).

3. kapitola obsahuje teoretická východiska a z nich odvozená vymezení dále užívaných pojmů. Očekávali bychom, že poskytne i výklad o vztahu synonymie a variantnosti jako pojmu nadřazeného, pojmu, s nímž pracuje novější

lingvistická a zvláště stylistická literatura, protože podstatou existence stylu je právě variantnost, respektive v širším smyslu pojatá synonymie.

Je chvályhodné, že se jasně konstatuje, ke kterému pojetí se autorka hlásí, ale bylo by žádoucí srovnání vymezených pojmů u různých autorů; poněkud stranou zůstal J. V. Bečka, který se synonymií a synonymickými cvičeními jako autor praktického slovníku a učebnic systematicky zabýval.

Při obhajobě by doktorandka měla objasnit, proč nadřadila formální stránku synonym synonymům slovotvorným, proč nepracovala s dokulilovským přístupem a jeho onomaziologickými kategoriemi. Nejeví se mi jako zastřený vztah mezi slovy *velký* a *veliký* ani dalšími výrazy na s. 25). Na s. 20 jde v 3. odstavci asi o lapsus (viz splnitelnost), rovněž v přiřazování výroků autorům jsou místy nepřesnosti a mezery (Čechová 20, Hrbáček 25).

4. kapitola stručně shrnuje dosavadní poznatky o vyjadřování žáků z hlediska ontogenetického (vcelku nahodile jmenuje příslušné studie a autory) a očekávaných kompetencí a zařazení cvičení v učebnicích. Opravdu je autorka přesvědčena, že v učebnicích jsou minimálně zastoupena textová cvičení (s. 37)? Vždyť všechny učebnicemi žákům zadávané a korigované texty jsou textovými cvičeními.

Závěr kapitoly 4.4 velmi dobře postihuje zaměření následující analýzy jazykového materiálu (s. 38), vymezuje pojem obecný a individuální žák a pak s ním pracuje v kapitole 5 a 6, jež tvoří lingvodidaktické jádro disertační práce. V nich autorka shromáždila, identifikovala a analyzovala množství žákovského materiálu z hlediska široce pojaté lexikální synonymie.

5. kapitola probírá „nadindividuální“ synonymické řady u základových slovních druhů a k nim přiřazených partikulí (se zdůvodněním, že mnohé partikule jsou původem adverbia a že hranice mezi nimi není vždy zcela jednoznačná – ovšem to neplatí o všech), pak podrobně rozebírá typy synonym. K této části mám připomínky k pojmenování skupin (viz např. lidská společenství), k překrývání názvů (viz skupina IV a) – d)) a k zařazování

konkrétních výrazů do skupin (např. poloha těla: *škola byla blízko lesa*) nebo podskupiny řazené do skupiny *hmota* (počasí, vidění,...), k jejich třídění (není členěna kategorie času, viz i skupina *ostatní*, skupina *propríi* se vymyká z řady), místy chybí charakteristika (např. s. 46), jinde udávaná v závorce, či doklady (viz např. náboženství), někdy za synonymní adverbia jsou považovány některé frazémy (jde o adverbialé *jako boty, každý sám...*, materiál mohl být ještě dále utříděn (viz adverbia času).

Následuje pracná a podrobná typologie synonym, v níž by bylo vhodné na počátku diferencovat amplifikační a ideografická synonyma a vymezit pojem kontext (pregnantně vystiženo dále v textu, s. 87 □ 88).

Třebaže autorka dobře rozlišuje pojem a pojmenování, rozsah významu slova a obsah významu slova, přece místy dochází k nepřesnostem, promiskue se užívá přenášení pojmenování a významu, stylový a stylistický aj. Za sdružená pojmenování pokládá přísudek slovesně-jmenný, přísudek jmenný se sponou? (Viz s. 94).

Výsledky typologických šetření autorka přehledně podala v grafech a tabulkách. Nabízí se možnost srovnat tyto výsledky se staršími šetřeními M. Kaly a M. Benešové (vpředu se s jejich texty pracuje).

Velmi cenné je porovnání frekvence členů synonymických řad, zvláště vztahu mezi základním lexémem a dalšími. Zde a místy i jinde se však setkáme s nepodloženou klasifikací stylistickou (slovo *hoch* není stylově neutrální, stejně tak neutrální není slovo *dřina*, nepříznaková nejsou některá z udávaných Autorčina zjištění ukázala, že bohužel není průkazná souvislost s výukou, s jejím vlivem na využívání synonymie žáky. Vliv výuky na využívání synonymie by mohl být další metou autorčiných výzkumů příbuzenských jmen.

Velmi zajímavou analýzu přináší kapitola 6: „individuální“ synonymické řady a přehled frekvence synonym užitých v jednotlivých slohových pracích. (V ČJL vyjde článek Z. Sudy o stylizační variantnosti ve výuce na ZŠ).

Výsledky každé kapitoly autorka poctivě shrnuje a celkově je zobecňuje v závěru. Ověřila a vcelku potvrdila výsledky starších výzkumů, doprovodila je některými novými a zpřesňujícími zjištěními. Přitom není překvapivá frekvence adverbii (u starších žáků), protože jde o běžná určení časová a způsobová, nikoli příčinnostní. Autorka jasně ukázala, že ve srovnání s minulostí výuka nepřinesla očekávaná zlepšení ve využívání synonymie, resp. variantnosti.

Disertační práci doprovázejí přehledně zpracované rejstříky a další nezbytné náležitosti odborného textu, jako je seznam literatury. V nich jsme téměř nenašli nedostatky, až na několik ojedinělých (např. drobná nedopatření, např. u *mít* a *jíst* (s. 106). Autorka se nezabývala pracemi středoškoláků, takže pominula výsledky zkoumání ve statích Bečkových a Svobodových.

Své výklady dobře strukturovala, text přehledně členila jak po stránce vertikální, tak horizontální, výstižně ho stylizovala (nalézáme jen ojedinělé nepřesnosti formulační (např. *vyjádřit přesný význam slov místo záměr/úmysl*, s. 89), či věcné (doklady viz výše), ani míra opakování nepřevyšuje běžnou míru v pracích obdobného typu. Práce byla pečlivě zkorigována jak po stránce pravopisné, morfologické, syntaktické, tak stylizační.

Mgr. Martina Spěváčková prokázala schopnost samostatně pracovat s odbornou literaturou, využít jí k přípravě vlastního výzkumu, tento výzkum vést a jeho data analyzovat, syntetizovat a zobecnit.

Z obsahu i celkového rázu posudku vyplývá, že disertační práce odpovídá požadavkům kladeným na práce tohoto druhu. Je však třeba, aby autorka zvážila vznesené připomínky a adekvátně na ně při obhajobě reagovala.

Předloženou práci doporučuji k obhajobě a po jejím úspěšném průběhu udělit doktorandce titul PhD.

V Praze 24. září 2012

Prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.

Posudek disertační práce Mgr. Martiny Spěváčkové

Synonymie ve vyjadřování žáků základní školy

Posuzovaná disertační práce je v současné době, kdy se hledají objektivní kritéria pro hodnocení slohových prací, rozhodně tematicky aktuální. Autorka v úvodu formulovala cíl své práce na zjištění, zda jsou žáci základní školy schopni ve svých slohových pracích vhodně a funkčně využívat synonymních lexikálních prostředků. Navázala tak na určité zkušenosti, které získala již dříve a publikovala v letech 2007 a 2011 (Kyselová). Její pracovní hypotéza vypovídá o značně skeptickém přístupu k vyjadřování současných žáků.

Na práci kladně hodnotím to, že autorka velmi pečlivě prostudovala odbornou literaturu, a to jak lingvistickou, tak i didaktickou a podrobně pojednala o teoretických východiskách předkládané disertace. Její hodnocení a třídění synonym zjištěných při výzkumu se nejvýrazněji opírá o významnou práci Josefa Filipce Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie.

Podle přílohy a textu lze vidět, že sledovala problematiku zpracování učiva o synonymních prostředcích v různých cvičeních celkem v pěti řadách učebnic z různých nakladatelství. Ke zpracování učebnic se staví kriticky, především zjištěním o malém počtu lexikálněstylizačních cvičení v devátém ročníku. Na jiném místě uvádí, že se v učebnicích nevyskytují žádná cvičení na amplifikační synonyma. Zpracování jednotlivých učebnic nebo učebnicových řad z hlediska kvality a vhodnosti různých druhů cvičení však nesrovnává.

Těžiště práce, jakož i výsledky autorčina výzkumu vidím především v kapitole Synonyma v kontextu žakovských projevů. S tím souvisí relativně stručné pojednání v předcházející 2. kapitole o zkoumaném materiálu. Je škoda, že tato charakteristika zkoumaného vzorku je velmi všeobecná. Zajímavě by dokreslily situaci údaje o tom, zda práce zadávala autorka sama nebo jiný vyučující, kdo určoval a podle jakých kritérií výběr prací, popřípadě i témata vypravování a úvah. Průměrný rozsah zkoumaných slov jedné slohové práce je uveden pouze v souhrnu pro všechny zkoumané ročníky, podrobněji lze to zjistit až v závěrečné tabulce na s. 130, kde se ukazují rozdíly mezi jednotlivými třídami.

Autorka se v uvedené nejrozsáhlejší kapitole zaměřila na podrobnou klasifikaci synonym jednak z hlediska slovnědruhového, jednak z hlediska jednotlivých typů synonym. Představené roztržení na jednotlivé typy synonym jistě nebylo snadné, a proto si vyžádalo mnohé úvahy. Autorka se nepochybně opírala o naše známé slovníky, ukazuje se však, že slovníky časem zastarávají. Např. slovo *hoch* již dnes není stylově neutrální (ve sledovaném materiálu je užito jednou, zatímco *chlapec* má 10 výskytů podobně jako *kluk*). Při posuzování synonymních prostředků v konkrétním žakovském textu si Spěváčková správně klade otázku, kdy jde o záměr a kdy žák jen nedokáže správně vystihnout přesný význam slova. Právě k této kapitole mám následující připomínky:

U slova *furt* pocít'uji inherentní expresivitu vzhledem k hláskové podobě. Zároveň může být považováno za kontextově expresivní.

Označení, že jde o významovou totožnost předpon se mi jeví jako příliš silné, dala bych přednost výrazu významově shodné (*umřít – z^eumřít* s. 91). Jak ukázal výzkum R. Adama, studenti v Liberci pocít'ovali určitý, i když jemný rozdíl u sloves s těmito předponami („Senátorka umřela“ K jazykové kultuře veřejnoprávního televizního a rozhlasového zpravodajství. In *Eurolingua & Eurolitteraria* 2006).

U osobních proprií jde vždy o funkci individualizační (o tom blíže Knappová K funkčnímu pojetí vlastních jmen *Slovo a slovesnost* 1992, roč.53, s.211-214), vedle toho může být uplatněna další funkce (s. 83 *Kája*). Z autorčina textu vyplývá, že zpravidla uvažuje o jedné funkci nebo jednom zařazení u příslušného slova. Pouze v případě *Kája* uvádí obě funkce.

Opakování příkladů na synonymní vztahy týkajících se příjmu potravy (s. 59) považuji za zbytečné. Zůstává otázka, zda jde o záměr autorky nebo chybu při psaní na počítači.

V závěru kapitoly je zajímavý oddíl týkající se využitých a nevyužitých příležitostí, které obsahuje a nabízí jazykový systém. Ze svých zjištění dochází autorka k neočekávanému závěru, že žáci možností dané systémovou synonymií do značné míry využívají, a tedy prokazují schopnost využívat ve svých projevech synonymních prostředků. Na druhé straně je zarážející zjištění, že tato schopnost se v průběhu šestého až devátého ročníku ani nezlepšuje, ani nezhoršuje. Co asi stojí za poklesem zjišťovaných hodnot v 7. ročníku? Tady se znovu nabízí úvaha o zkoumaném vzorku a tématech prací. V celkovém závěru se dále ukazuje, že vyjadřování žáků svědčí o tendenci k obecnějšímu, méně určitému vyjadřování.

Celou situaci ve výskytu synonymního vyjadřování ve sledovaném vzorku slohových prací zajímavě dokresluje 6. kapitola, která je zaměřena na výsledky z hlediska jednotlivých žáků. Zejména přehledná tabulka ukazuje údaje o ročníku, počtu zkoumaných lexémů a o užití synonymií. Z tabulky je zřejmé, že žáci většinou využívají ve svých pracích 2 - 6 synonymních výrazů; žádný výraz tohoto druhu se nevyskytuje ve dvou kratších pracích v 6. ročníku a u jednoho žáka 9. ročníku. Zřetelnou výjimku tvoří jeden žák 9. ročníku, jehož práce nápadně převyšuje průměr jak počtem lexémů, tak i z hlediska využití 41 synonymních prostředků. Při zkoumání prací individuálních žákovských projevů se ukazuje určité zlepšení, pokud jde o užívání synonymních prostředků v závislosti na věku. Žáci využívají synonymie především pro oživení svých projevů, podstatně méně pro zdůraznění a zpřesnění.

Výsledky svého zkoumání M. Spěváčková shrnula v adekvátním Závěru. Je zajímavé, že se ukázalo jako irelevantní vzhledem k rozsahu zkoumaného materiálu sledování školy, kterou žáci navštěvují. Ve svém celku práce autorky přináší zajímavé informace týkající se vyjadřování dnešních žáků základní školy. Ukazuje i možnosti pro využití poznatků z posuzované práce při tvorbě, popřípadě úpravě současných učebnic.

Práce M. Spěváčkové se vyznačuje velkou formální pečlivostí, zejména názorným grafickým zobrazením sledovaných jevů. Po jazykové stránce hodnotím vyjadřování autorky jako kultivované. Jen bych ji upozornila na relativně časté užívání slovesa *hovořit* (např. s.

96), které by mohlo být nahrazeno synonymními obraty. Poslední připomínka se týká seznamu odborné literatury: kolektivní slovníková díla uvádíme pod jejich názvem, tedy *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost...*, nikoliv pod jménem redaktora. Výrazněji bych odlišila od sebe názvy 5. a 6. kapitoly (např. Synonyma z hlediska celkového zkoumaného vzorku a Užití synonym v pracích jednotlivých žáků).

Připomínky k celkově úspěšné, pečlivé a zajímavé práci dávám autorce k úvaze pro další pokračování ve výzkumné činnosti a pro případné publikování.

Závěrem konstatuji, že předkládaná disertační práce Martiny Spěváčkové splňuje požadavky kladené na práci tohoto druhu, a proto ji **doporučuji** k obhajobě.

Praha 30. října 2012

Doc. PhDr. Naděžda Kvitková, CSc.

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta pedagogická
katedra českého jazyka a literatury